

пазнання мовы, дыялектнага драблення рэгіёнаў, гісторыі этнасаў набываюць асаблівае значэнне і прыцягваюць да сябе ўвагу перш за ўсё як кампактныя крыніцы моўнай інфармацыі.

Такім чынам, «Агульнаславянскі лінгвістычны атлас» не толькі мнагамерная панарама разнастайных адносін паміж славянскімі мовамі народаў Славіі, але і незвычайная скарбніца лінгвістычнага матэрыялу – крыніца новых лінгвагеаграфічных, а таксама розных іншых даследаванняў багатай і складанай славянскай лінгваструктуры. Хочацца спадзявацца, што багацейшы матэрыял атласа, разгортваючы праславянскую моўную мадэль, будзе запатрабаваны славістамі і паслужыць у далейшым не толькі для рашэння спрэчных праблем славянскай лінгвістыкі, але і для стварэння грунтоўнай працы па славянскай дыялекталогіі, неабходнасць у якой даўно ўжо наспела.

Літаратура

1. Гістарычны слоўнік беларускай мовы : у 37 вып. / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства ; пад рэд. А. М. Булькі. – Мінск : Беларус. навука, 1982–2017. – 37 вып.
2. Бузук, П. А. Лінгвістычная геаграфія як дапаможны метад пры вывучэнні гісторыі мовы / П. А. Бузук // Беларуская мовазнаўчая славянска на з’ездах славістаў : Да XV Міжнароднага з’езда славістаў. – Мінск : Беларус. навука, 2013. – С. 37.
3. Аванесов, Р. И. Лингвистическая география и структура языка. О принципах Общеславянского лингвистического атласа / Р. И. Аванесов, С. Б. Бернштейн // IV Международный съезд славистов. Доклады. – М., 1958. – 30 с.
4. Общеславянский лингвистический атлас. Сер. фонетико-грамматическая. Вып.1. Рефлексы *ě. – Белград, 1988 ; Вып. 2а. Рефлексы *ę. – М., 1990 ; Вып. 2б. Рефлексы *ą. – Wrocław-Warszawa-Krakow, 1990 ; Вып. 3. Рефлексы *ыг; *ьг, *ыл, *ьл. – Warszawa, 1994 ; Вып. 4б ; Рефлексы *ь, *ь. Вторичные гласные. – Скопье, 2003 ; Вып. 4а. Рефлексы *ь, *ь. – Загреб, 2006 ; Вып. 5. Рефлексы *о. – М., 2008 ; Вып. 6. Рефлексы *е. – М., 2011.
5. Общеславянский лингвистический атлас. Сер. лексико-словообразовательная. Вып.1. Животный мир. – М., 1988 ; Вып. 2. Животноводство. – Warszawa, 2000; Вып. 3. Растительный мир. – Минск, 2000 ; Вып. 8. Профессии и общественная жизнь. – Warszawa, 2003 ; Вып. 6. Домашнее хозяйство. Приготовление пищи. – М., 2007 ; Вып. 4. Сельское хозяйство. – Братислава, 2012 ; Вып. 10. Народные обычаи. – М., 2015.
6. Русак, В. П. Марфаналягія беларускай мовы ў агульнаславянскім кантэксце : лінгвагеаграфічны аспект. Даклад на XV Міжнародным з’ездзе славістаў / В. П. Русак ; НАН Беларусі; Беларускі камітэт славістаў. – Мінск : Права і эканоміка, 2013. – 31 с.
7. Бернштейн, С. Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков/гумани / С. Б. Бернштейн. – М., 1961. – 379 с.

М. І. Свістунова (Мінск)

СПРЭЧНЫЯ ВЫПАДКІ ПЕРАДАЧЫ АКАННЯ Ў ТВОРАХ СТАРАБЕЛАРУСКАГА ПІСЬМЕНСТВА

Як вядома, аканне – адна з яркіх асаблівасцей фанетыкі беларускай мовы – у старажытных помніках усходнеславянскага пісьменства адзначаецца з другой паловы XIV ст.: Я. Карскі ўказвае грамату 1359 г. [4, 137], Х. Станг –

тэксты сярэдзіны XV ст., А. Сабалеўскі – грамату 1478 г. [1, 68]. А. Булыка робіць абагульненне пра тое, што развілося аканне не пазней XIII ст., таму што яго перадаюць помнікі XIV ст. [1, 68], а Пол Вэкслер адносіць час узнікнення гэтай дыялектнай фанетычнай з’явы да позняга праславянскага перыяду [3, 107]. Адлюстраванне такой рысы жывой гаворкі, як аканне не дазваляла пісьмовая традыцыя, арыентаваная на этымолага-марфалагічны прынцып правапісу, закладзены ў межах царкоўнаславянскага філалагічнага дыскурсу. У старабеларускіх творах рознай часавай, стылявой і жанравай прыналежнасці яно перадавалася спарадычна, а таму кожнае старажытнае сведчанне пісьмовай фіксацыі акання прыцягвае ўвагу і падлягае асэнсаванню.

Пра графічную перадачу гэтай фанетычнай асаблівасці А. Булыка піша: «... паслядоўнага адлюстравання акання ў старабеларускай пісьменнасці не было. Гэта пацвярджаюць таксама даволі распаўсюджаныя выпадкі змяшэння *a* і *o* ў адных і тых жа словах часта ў адным помніку і нават у суседніх радках: *сатона* – *сотона*, *грамада* – *громада*, *заставити* – *зоставити*, *дремата* – *дремота* і г. д. Паходжанне такіх напісанняў зусім зразумелае. У вымаўленні ненаціскае *o* супадала з *a*, а арфаграфія, грунтуючыся на старарускай традыцыі, наогул не дапускала акаючага напісання. Таму пісцы, каб не нарабіць памылак, стараліся пісаць літару *o*. Чым большы навык у традыцыйным пісьме меў аўтар ці перапісчык, тым менш памылак, выкліканых вымаўленнем, ён рабіў» [1, 69–70]. Па сутнасці і ў цэлым гэтае назіранне справядлівае. І разам з тым, нават прыведзеныя аўтарам прыклады сведчаць пра неаднароднасць выпадкаў адлюстравання акання ў старабеларускім пісьменстве і, адпаведна, пра розныя прычыны, што гэтыя выпадкі абумовілі. Карыстаючыся ілюстрацыямі з «Гістарычнага слоўніка беларускай мовы», паспрабуем удакладніць дыяпазон пісьмова зафіксаваных выпадкаў, зрабіць самую агульную класіфікацыю, а таксама выявіць прычыны іх узнікнення.

Паводле нашых назіранняў, факты адлюстравання акання ў творах старабеларускага пісьменства могуць быць размеркаваны па трох групам, і зыходным крытэрыем, паводле якога адбываецца размеркаванне, з’яўляецца паходжанне слова; удакладняючымі крытэрыямі трэба лічыць час фіксацыі і – для запазычаных лексем – вусны або пісьмовы шляхі пранікнення.

Першая група ўключае «ўзорныя» прыклады адлюстравання акання на пісьме – усходнеславянскія або тыя, што ўзыходзяць да агульнаславянскіх, словаформы, у якіх замест этымалагічнага [o] выступае [a], што перадаецца, адпаведна, літарай *a*: *близко* – *близка* [ГСБМ, 2, 58], *богатый* – *багатый* [ГСБМ, 2, 90], *взновляти*, *взновяти* – *взнавляти*, *взнавяти* [ГСБМ, 3, 209], *годунець* – *гадунець* [ГСБМ, 7, 28], *гораздо* – *гараздо*, *горазда* [ГСБМ, 7, 65], *горшокъ*, *горщокъ*, *горщекъ* – *гаршокъ* [ГСБМ, 7, 96–97], *громада*, *громедда*, *кгромодда* – *грамада* [ГСБМ, 7, 170], *додати*, *додать* – *дадати* [ГСБМ, 8, 193], *доконати*, *доконать* – *доканати* [ГСБМ, 8, 228–229], *жолудь*, *жолудъ* – *жалудъ* [ГСБМ, 10, 18], *заговены*, *заговини* – *загавены* [ГСБМ, 10, 164], *изойти* – *изайти* [ГСБМ, 14, 66–67], *копейка* – *капейка* [ГСБМ, 15, 297], *копець* – *капець* [ГСБМ, 15, 298], *лопата* – *лапата* [ГСБМ, 17, 118], *неможно* –

неможна [ГСБМ, 20, 151], *нимало – нимала* [ГСБМ, 21, 6], *новина, новына – навина* [ГСБМ, 21, 20], *обвинути – абвинути* [ГСБМ, 21, 105], *погорокъ – пагорокъ* [ГСБМ, 23, 380], *подоль – падоля* [ГСБМ, 25, 279], *рогулка – рагулка* [ГСБМ, 30, 136], *своволя – сваволя* [ГСБМ, 31, 70], *скоба – скаба* [ГСБМ, 31, 347], *сосновый – сасновый* [ГСБМ, 32, 102], *ховатися, ховатисе – хаватися* [ГСБМ, 36, 106], *явно – явна* [ГСБМ, 37, 282] і г. д. Прычынай узнікнення такіх напісанняў трэба прызнаць існаванне акання ў жывой народнай гаворцы, што і было графічна адлюстравана.

Другая група ўтворана агульнаславянскімі паводле паходжання словаформаў, якія ў розных славянскіх мовах маглі гучаць з [о] або з [а] ў корані і, адпаведна, у розных славянскіх пісьмовых традыцыях выступалі з літарай *o* або з літарай *a*; акрамя гэтага, у такіх каранях, за выключэннем тых, што заканчваліся на санорны [м], [н] або [р], маюць месца гістарычныя чаргаванні зычных. Гаворка тут ідзе перш за ўсё пра шматлікія варыянты пэўных каранёў: *вод-* / *вож-* / *вожд-* / *вад-* / *важ-* / *важд-*, *год-* / *гаж-*, *гон-* / *ган-*, *горд-* / *горж-* / *гард-* / *гарж-*, *клон-* / *клан-*, *лог-* / *лож-* / *лаг-* / *лаж-*, *лом-* / *лам-*, *мог-* / *моц-* / *моц-* / *маг-*, *мор-* / *мар-* *точ-* / *тач-*, *рон-* / *ран-*, *рост-* / *раст-*, *скок-* / *соч-* / *скак-* / *скач-*, *торг-* / *торж-* / *тарг-*, *гост-* / *гоц-* / *гац-*, *ход-* / *хож-* / *хожд-* / *хаж-* / *хажд-* і інш. Не ўзгадваем тут варыянты каранёвых спалучэнняў на месцы праславянскіх груп тыпу **tort*, **tolt* і г. д. (параўн. *городъ – градъ*, *золото – злато* і інш.), а таксама рэфлексы пачатковых спалучэнняў тыпу **ort*, **olt* (параўн. *робота* і *рабо́та*, *лодии – ла́дии* і інш.), паколькі зразумела, што гаворка ў такіх выпадках ідзе пра рэфлексы агульнаславянскіх з'яў у розных мовах, а не пра пазіцыйны пераход галоснага [о] ў [а].

Агульнавядома, што на старабеларускае пісьменства найбольшы ўплыў мелі царкоўнаславянская і польская правапісныя традыцыі. І, такім чынам, можна весці гаворку пра тры моўныя стыхіі – агульнаўсходнеславянскую, царкоўнаславянскую і польскую, у межах якіх склаліся ўласныя традыцыі адлюстравання на пісьме агульнаславянскіх словаформ з «патэнцыяльным» аканнем. Для прыкладу звернемся да групы слоў з каранямі *лом-/лам-*. Паводле «Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы», *ламаті* – ітэратыў да *ломіти* [ЭСБМ, 6, 220]. У сваю чаргу, праславянскае **lomiti* – каўзатыў, суадносны з коранем *lem-* [ЭСБМ, 6, 222]. Як сведчыць названы слоўнік, фактычна ўсім славянскім мовам вядомы абодва варыянты кораня – як з [о], так і з [а].

У старабеларускім пісьменстве зафіксаваны: *ламаный, ламанье, ламание, ламати, ламать, ламатися, ламаючий, ламити, ламитися, ламлючий* [ГСБМ, 16, 286–289] – *ломаный, ломанье, ломание, ломати, ломатися, ломимый, ломити, ломитися, ломовье, ломь* [ГСБМ, 17, 114–116]. Варыянтнасць названых каранёў шырока дэманструюць шматлікія прэфіксальныя дэрываты, напрыклад: *выламаный, выламанье, выламаті, выламатися, выламити, выламленье, выламляющий, выламованься, выламовати, выламывати, выламыватися* [ГСБМ, 5, 246–247] – *выломанье, выломати, выломатися, выломеный, выломимый, выломити, выломитися, выломленый, выломовати*

[ГСБМ, 5, 257–259], *обломокъ – обламокъ* [ГСБМ, 21, 183], *отломити* [ГСБМ, 23, 132], *отламовати* [ГСБМ, 23, 124], а таксама і іншыя прыклады.

Графічная перадача такіх каранёў з літарай *o* або *a* была ўласціва і стараславянскай мове, прычым *a* выступае тады, калі знаходзіцца ў складзе, пасля якога ідзе склад таксама з *a*: *ломити, прѣломити, съломити – ламати* і інш. [ССЯ, 4, 595–596, 600]. У агульнаўсходнеславянскай мове XI–XIV стст. зафіксавана: *ломимыи, ломити, ломитися, ломленье, ломъ* [СДРЯ, 3, 427] – *ламати* [СДРЯ, 3, 388]. Падобная ж сітуацыя назіраецца і ў польскай мове XVI ст., дзе шырока бытавалі напісанні кшталту *łamacz, łamać, łamać się, łamanie, łamanina, łamanu, łamca, łamiący* і інш. [SP, 12, 459–466] – *łom, łomiciel, łomić, łomisto, łomistość, łomisty, łomny, łomot, łomotać* і інш. [SP, 12, 564–566], а таксама іншыя аднакарэнныя словы. Пад уплывам польскай і царкоўнаславянскай пісьмовых традыцый у старабеларускім пісьменстве выпрацоўвалася і ўласнае «бачанне» такіх сітуацый, якое праяўлялася ў своеасаблівай кантамінацыі, а таксама ў пашырэнні дэрывацыйных магчымасцей слоў з каранем *лам-*.

Абагульняючы назіранні, можна зрабіць выснову – напісанні з *a* ў прыведзеных вышэй варыянтах каранёў нельга разглядаць як прыклады графічнай перадачы акання, паколькі варыянтнасць – гэта іх іманентная рыса яшчэ ад праславянскай эпохі, абумоўленая фарміраваннем сістэм вакалізму ў паасобных славянскіх мовах.

Здаецца, Я. Карскі бачыў прычыну такой варыянтнасці ў іншым – пішучы пра адлюстраванне пераходу [o] ў [a] ў старабеларускім пісьменстве, ён неаднаразова ўзгадвае «морфологическое явление» якраз у адносінах да некаторых слоў з прыведзенымі вышэй варыянтамі каранёў і гаворыць, што, напрыклад, у дзеясловах *выганяю^m, позвалтаешь, ламалиста, зламле^m, храмали «a старинное»* [4, 138–141].

Трэцяя група ахоплівае запазычаныя словы славянскага і неславянскага паходжання, якія трапілі ў старабеларускую мову ў розныя часы непасрэдна або апасродкавана. Пасярэднікамі для неславянскіх запазычанняў маглі выступаць у тым ліку і славянскія (напрыклад, царкоўнаславянская, польская, чэшская) мовы. Частка такіх запазычанняў была вядома ўжо агульнаўсходнеславянскаму пісьменству, у межах якога склалася пэўная традыцыя іх графічнай перадачы, перанесеная і ў старабеларускае пісьменства. Напрыклад, шэраг лексем грэка-лацінскага паходжання называе паняцці, звязаныя з хрысціянствам і вядомыя ў царкоўнаславянскай, агульнаўсходнеславянскай і старабеларускай пісьмовых традыцыях у варыянтных напісаннях з літарай *a* або *o*. Так, у старабеларускім пісьменстве адзначаны: *альтарь, ольтарь, ольтарь* [ГСБМ, 1, 103–104], *амбонь, анбонь, онбонь* [ГСБМ, 1, 110], *аналойный, анолойный* [ГСБМ, 1, 113], *кадило, кодило* [ГСБМ, 14, 216], *кадити, кодити* [ГСБМ, 14, 217], *ладань, ладонь* [ГСБМ, 16, 275], *монастырь, манастирь, манастырь, маностырь, монастарь, монастерь, монастырь, монястирь, намастырь* [ГСБМ, 18, 148–149], *намоканунь, намокононь, номоканонь*, [ГСБМ, 21, 45], *панагия, понагея, поногия* [ГСБМ, 23, 19], *панамарь, панамарь, понамарь, понамарь, пономарь,*

пономарь [ГСБМ, 23, 419], сатана, сатона, сотана, сотона [ГСБМ, 31, 66], херувимъ, херавимъ, херовимъ, херовемъ, хоровимъ [ГСБМ, 36, 70] і інш.

Для прыкладу, назоўнік *алтар* запазычаны з лацінскай (<*altare*) праз пасярэдніцтва старажытнаверхненямецкай, чэшскай і польскай моў [ЭСРЯ, 3, 136; 2, 63]. У стараславянскім пісьменстве адзначаны формы *альтарь* і *ольтарь*, і, мяркуючы па колькасці ілюстрацый у «Слоўніку стараславянскай мовы», формы з пачатковым [о] пераважалі [ССЯ, 1, 28; 2, 539]. Агульнаўсходнеславянская мова таксама ведала як форму з пачатковым [а], так і форму з пачатковым [о]: *альтарь* і *ольтарь* [СДЯ, 1, 82]. У польскай мове XVI ст. гэты назоўнік выступаў выключна з пачатковым [о]: *oltarz* [SP, 21, 327–332]. Для старабеларускага перыяду ГСБМ фіксуе формы *альтарь*, *ольтарь* і з зацвярдзелым [р] *ольтарь*: *Протопопъ и протодіаконъ и клирошане должны быть готовы въ субботу на вечерни служитъ ... у алтаря* (АСД, II, 4, 1463); *ольтарь: до тоѣ жь церкви, кромѣ болаго олтаря, меншихъ шесть* (АЗР, I, 79–80); *кро^л пере^д велики^м мно^зство^м людей положивши два па^нцы, на ѡ^лтари который еми на то бы^л приправеный* [ГСБМ, 1, 103–104]. Атрымліваецца, што старабеларускія формы *ольтарь* і *ольтарь* нельга кваліфікаваць як гіперкарэктныя напісанні, або гіпернармалізмы, (параўн. лац. *altare*) – яны ўяўляюць сабой вынік адаптацыі запазычанага слова і не маюць адносін да пазіцыйнага пераходу этымалагічнага [о] ў [а]. Іх пашырэнне ў канкрэтным старабеларускім тэксце магло адчуваць падтрымку з боку польскай мовы.

Аднак, сярод запазычанняў з класічных моў трапляюцца і даўнія настолькі, што адаптаваліся яшчэ ў праславянскай мове, і таму варыянтнасць іх напісання ў старабеларускай абумоўлена не прыстасаваннем іншамоўнага запазычання, а жывой фанетычнай асаблівасцю – аканнем. Так напрыклад, назоўнік *карабель* у старабеларускім пісьменстве выступае ў формах *карабль*, *корабль* і *корабиль*: *дѣтволъ воздвигль боурю на мори. волны возмитиль. хотѣчи потопити карабль* (Чэцця, 89); *Всѣвши тѣды у Базылеи у карабль Рэномъ рекою на дол ехали до Кольна* (Атыла, 213); *насмѣвалиста з нога. и^{жс} на горѣ корабил^н бѣдова^н* (Стрыйк., 414б) [ГСБМ 14, 276; 15, 304–305]. Як сведчыць «Этымалагічны слоўнік беларускай мовы», назоўнік *карабель* з’яўляецца праславянскім запызычаннем з грэчаскага *χαράβιον* і ва ўсіх славянскіх мовах выступае з першым галосным [о]: укр. *карабель*, рус. *корабль*, чэш. *koráb*, славац. *koráb*, польск. *korab*, ст.-слав. *корабль*, балг. *кораб*, серб.-харв. *кōрабаь*, славен. *korabelj* [ЭСБМ, 4, 261–262]. Гэта вельмі даўняе запазычанне з грэчаскай мовы адаптавалася да ўсходнеславянскіх гаворак не толькі фанетычна (у групе [бј] узнікае [л] эпентычны, пазней – ужо ў новай групе [бл] узнікае [э] ўстаўны), але і на дэрывацыйным узроўні – акрамя назоўнікаў *карабль*, *карабль*, *корабиль* у старабеларускім пісьменстве выяўлены назоўнікі *карабельникъ* – *карабельникъ*, *корабленикъ* – *карабленикъ*, *корабникъ*, *кораблець*, прыметнікі *корабелный*, *карабельный*, *кораблный*, *караблевъ*, *корабенный*, *кораблениковъ*. Трэба думаць, што ўсходнеславянскія гаворкі засвоілі гэты назоўнік з першым галосным [о] на месцы гука, абазначанага ў грэчаскай мове літарай альфа (*χαράβιον*). Напрыклад, у тэксце Атрамірава

евангелля склонавыя формы назоўніка *корабль* 24 разы ўжыты выключна з літарай *о* [5]. Пазнейшае па часе ўзнікненне ў старабеларускай мове гука [а] на месцы [о] можна, такім чынам, разглядаць як аканне. Дарэчы, склонавыя формы слоў *карабль*, *карабленік* Я. Карскі прыводзіць як прыклады акання [4, 137–139]. Аднак далей ён адзначае, што [а] ў такіх выпадках можа быць і не на месцы старажытнарускага [о], «а пранікло сюда снова из языков, которые западнорусскому переводчику могли быть известны» [4, 140]. І такім чынам, гаворка можа весціся не пра адлюстраванне жывога акаючага вымаўлення, а пра валоданне замежнай мовай (у нашым выпадку – грэчаскай) і правапісныя арыентацыі пішучага.

У варыянтных напісаннях з літарамі *о* або *а* ў старабеларускім пісьменстве адзначана вельмі вялікая колькасць запазычанняў з неславянскіх моў: *абилягъ*, *обилягъ* [ГСБМ, 1, 59], *аксамитъ*, *оксамитъ* [ГСБМ, 1, 90], *алкоранъ*, *алкоронъ*, *олкаронъ* [ГСБМ, 1, 102], *алтынъ*, *олтынъ* [ГСБМ, 1, 104], *ароматъ*, *араматъ* [ГСБМ, 1, 145], *астрономия*, *острономия* [ГСБМ, 1, 158], *атаманъ*, *отаманъ*, *отамонъ* [ГСБМ, 1, 159], *атласъ*, *отласъ* [ГСБМ, 1, 161], *баволна*, *бавальна* [ГСБМ, 1, 172], *балванъ*, *болванъ* [ГСБМ, 1, 182], *баранъ*, *боранъ* [ГСБМ, 1, 192], *барышъ*, *борышъ* [ГСБМ, 1, 199], *блакитный*, *блокитный* [ГСБМ, 2, 50], *варстатъ*, *ворстатъ* [ГСБМ, 3, 8], *вархаль*, *вархолъ* [ГСБМ, 3, 11], *доломанъ*, *даламанъ* [ГСБМ, 8, 263], *иппадромъ*, *иподдромъ* [ГСБМ, 14, 147], *каламаръ*, *каламаръ*, *калямаръ*, *коломаръ* [ГСБМ, 14, 239], *либро*, *либра* [ГСБМ, 17, 33], *локгошъ*, *лагошъ*, *лакгошъ*, *лобошъ*, *логошъ*, *логошъ* [ГСБМ, 17, 112], *мандатъ*, *мондатъ* [ГСБМ, 17, 253], *мандрагора*, *мандрогора*, *мандрогоръ* [ГСБМ, 17, 254], *нотарий*, *натарыушъ* [ГСБМ, 21, 53], *отволати*, *отвалати* [ГСБМ, 23, 40], *октябрь*, *актябрь*, *октебрь*, *октябрь* [ГСБМ, 22, 180], *палаць*, *полаць* [ГСБМ, 23, 395], *раховати*, *раховать*, *роховати* [ГСБМ, 30, 32], *сагайдакъ*, *саадакъ*, *согайдакъ*, *согойдакъ* [ГСБМ, 31, 31], *саянъ*, *соянъ* [ГСБМ, 31, 68], *таляръ*, *талеръ*, *толяръ* [ГСБМ, 33, 202], *товаришъ*, *таваришъ*, *таварышъ*, *товарышъ* [ГСБМ, 33, 201] і *товарищъ*, *товарыщъ* [ГСБМ, 33, 333], *товаръ*, *таваръ* [ГСБМ, 33, 334], *фарбота*, *форбота* [ГСБМ, 35, 394], *формовати*, *фармовати* [ГСБМ, 36, 10], *цыномонъ*, *чинамонъ*, *цынамонъ*, *цыномонъ*, *чинамонъ* [ГСБМ, 36, 256], *чабанъ*, *чобанъ* [ГСБМ, 36, 266], *шипаръ*, *шипоръ* [ГСБМ, 37, 103], *ярморокъ*, *ермаркъ*, *ярмалокъ*, *ярманокъ*, *ярмаркгъ*, *ярморкъ*, *ярморокъ* [ГСБМ, 37, 379] і інш.

У старабеларускім пісьменстве пэўнае пашырэнне мелі ўмоўна гіперкарэктныя напісанні запазычанняў, у якіх [а] ў мове-крыніцы адпавядаў [о] або [э]. Напрыклад, назоўнік *кайданы* адзначаны ў формах *кайданы*, *койданы* і *кейданы* [ГСБМ, 14, 231] і ўзыходзіць да арабскага *kajdāni* [ЭСБМ, 4, 99–100], а назоўнік *ланцуг* меў формы *ланцухъ*, *ланцюхъ*, *ланчухъ*, *ленцухъ*, *ленъцухъ*, *лонцухъ* [ГСБМ, 16, 291] і паходзіць ад сярэдневерхненямецкага **lanpzig* [ЭСБМ, 6, 227].

Зыходнай прычынай узнікнення блытаніны ў напісанні *о* і *а* ў запазычаных лексемах выступае іх іншамоўны характар і неабходнасць адаптавацца да сістэмы старабеларускай мовы. Тут дарэчы ўзгадаць словы

Я. Карскага пра тое, што «аканье в иностранных словах имеет менее значения, так как *a* в таких словах народ мог поставить, держась какой-нибудь аналогии с словами живого языка или ложной этимологии; впрочем, такие случаи имеют уже то значение, что свидетельствуют о склонности переписчиков к произношению безударного *o* как *a*» [4, 138].

Асэнсаванне прычын варыянтнасці ў перадачы [a] на месцы [o], а таксама гіперкарэктных форм старабеларускага пісьменства павінна ўлічваць паходжанне і час узнікнення лексемы, шлях пранікнення запазычання: напісанні запазычанняў у раннях помніках агульнаўсходнеславянскага і старабеларускага пісьменства могуць сведчыць пра выпрацоўку і захаванне арфаграфічнай традыцыі, у старабеларускіх помніках з канца XIV ст. – пра ўплыў жывога вымаўлення, асабліва ў тых выпадках, калі лексема трапіла ў літаратурна-пісьмовую мову з вусных крыніц. Пры гэтым нельга ігнараваць уплыў польскамоўнай і царкоўнаславянскай правапісных традыцый, магчымасць «вартання» да правапісу, прынятага ў мове-крыніцы, жанрава-стылістычную прыналежнасць твора. І, такім чынам, – у кожным прыватным выпадку аналіз графічнай варыянтнасці *o* і *a* павінен быць комплексным і шматаспектным.

Літаратура

1. Булыка, А. М. Развіццё арфаграфічнай сістэмы старабеларускай мовы / А. М. Булыка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1970. – 173 с.
2. Булыка, А. М. Слоўнік іншамоўных слоў : у 2 т. / А. М. Булыка. – Т. 1 : А–Л. – Мінск : БелЭн, 1999. – 735 с.
3. Вэкслер, Пол. Гістарычная фаналогія беларускае мовы / Пол Вэкслер. – Мінск : Выдавец І. П. Логвінаў, 2004. – 254 с.
4. Карский, Е. Ф. Белорусы : в 3 т. / Е. Ф. Карский. – Т. 2, кн. 1. Язык белорусского народа. – Минск : БелЭн, 2006. – 456 с. (Помнікі гістарычнай думкі Беларусі).
5. Остромирово евангелие [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://expositions.nlr.ru/ex_manus/Ostromir_Gospel/. – Дата доступа: 28.10.2017.

Слоўнікі

- ГСБМ – Гістарычны слоўнік беларускай мовы : у 37 вып. / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства ; пад рэд. А. М. Булыкі. – Мінск : Беларус. навука, 1982–2017. – 37 вып.
- СДЯ – Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) : в 10 т. – Москва : Рус. яз., 1988–2013. – 10 т.
- ССЯ – Словарь старославянского языка : в 4 т. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 2006. – 4 т.
- ЭСБМ – Этымалагічны слоўнік беларускай мовы : [у 13 т.] / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства ; рэд. М. П. Антропаў, В. У. Мартынаў, Г. А. Цыхун. – Мінск : Беларус. навука, 1978–2010. – 13 т.
- ЭСРЯ – Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер ; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва. – М. : Прогресс, 1964–1973. – 4 т.
- SP – Słownik polszczyzny XVI wieku: w 36 t. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk : Wydawnictwo PAN, 1992–2012. – 36 t.